

<https://doi.org/10.30546/114578.2025.11.5119>

SEYİD ƏZİM ŞİRVANININ DƏRSLİKLƏRİ, ONLARIN YAZILMA VƏ TƏRTİBİ PRİNSİPLƏRİ

Nübar İbrahimova

müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı

<https://ORCID.org/009-0008-1579-361X>

nubar666777@gmail.com

Xülasə

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında klassik poeziya ənənələrini yaradıcılıqla davam etdirən ən qüdrətli sənətkar Seyid Əzim Şirvanidir. Milli poeziyamızın inkişaf tarixində o, incə ruhlu, lirik, cəmiyyətin sosial bəlalarını cəsarətlə tənqid edən satirik, əxlaqi-tərbiyəvi mənzum hekayələr və təmsillər müəllifi, nəhayət, ədəbiyyatşünas-təzkirəçi kimi məşhurdur.

Dünyagörüşü və yaradıcılığı Şərq klassik bədii-fəlsəfi fikrinin qabaqcıl ənənələri üzərində formalaşan Seyid Əzim Şirvani Azərbaycan poeziyasında uzun bir tarixi olan qəzəl janrını XIX əsrdə yeni inkişaf mərhələsinə qaldırmışdır. O, əsaslı M.F.Axundzadə tərəfindən qoyulan milli maarifçilik hərəkatının fəal və yorulmaz ideoloqlarından olmuş, orta əsrlərin cəhalət və geriliyinə qarşı Ağıl, Işıq və Əxlaq ideallarını qoymuşdur.

Seyid Əzim həmçinin pedaqoji fəaliyyəti ilə də seçilmişdir. Şamaxı şəhər məktəbində, həm də özü açdığı məktəbdə dərs deyərək, dərslilər tərtib etmişdir. Dərslilərə daxil etdiyi əsərlərdə təlim, tərbiyə və təhsil məsələlərinə geniş yer vermişdir. S.Ə.Şirvani uşaqlar üçün iki dərslilik tərtib etmişdir: “Rəbiül-ətfal” (1978) və “Tacül-kütub” (1893). “Rəbiül-ətfal” yuxarı sinif, “Tacül-kütub” isə aşağı sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Həmin dərsliləri ədib nəşr etdirə bilməsə də, kitablar Azərbaycan pedaqoji fikir tarixində böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Ora daxil edilən bədii nümunələr sonradan digər dərslilik müəllifləri tərəfindən kitablara daxil edilmişdir.

Açar sözlər: S.Ə.Şirvani, “Rəbiül-ətfal”, “Tacül-kütub”, pedaqoji fəaliyyət, əxlaqi-didaktik əsərlər, maarifçilik ideyaları, məktəb, dərslilik.

SEYID AZIM SHIRVANI'S TEXTBOOKS, THEIR WRITING AND COMPOSITION PRINCIPLES

Nubar Ibrahimova

Sheki branch of the Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

Seyid Azim Shirvani stands out as one of the most prominent literary figures in 19th-century Azerbaijani literature, known for his creative continuation of classical poetic traditions. In the historical development of national poetry, he is recognized as a subtle and lyrical poet, a satirist who boldly criticized social vices, the author of moral-educational narrative poems and fables, and a notable literary historian and biographer.

Shirvani's worldview and literary output were shaped by the progressive traditions of classical Eastern artistic and philosophical thought. He elevated the genre of the ghazal, with its deep historical roots in Azerbaijani poetry, to a new level of development in the 19th century. As an active and tireless ideologist of the national enlightenment movement initiated by M.F.Akhundzade, Shirvani opposed medieval ignorance and backwardness, advocating instead for the ideals of reason, light, and morality.

He was also distinguished by his pedagogical contributions. Teaching both at the Shamakhi city school and at the school he personally established, Shirvani authored textbooks that emphasized education, training, and moral upbringing. Among these are two textbooks aimed at children: "Rabial-Atfal" (1878), designed for upper-grade students, and "Taj al-Kitab" (1893), intended for younger learners. Although he was unable to publish these works during his lifetime, they hold significant importance in the history of Azerbaijani pedagogical thought. The literary samples included in these books were later adopted by other textbook authors.

Key words: S.A.Shirvani, "Rabī' al-Atfāl", "Tāj al-Kutub", pedagogical activity, moral-didactic works, enlightenment ideas, school, textbook.

УЧЕБНЫЕ ПОСОБИЯ СЕЙДА АЗИМА ШИРВАНИ, ПРИНЦИПЫ ИХ НАПИСАНИЯ И СОСТАВЛЕНИЯ

Нубар Ибрагимова

Шекинский филиал Азербайджанского государственного университета

Резюме

Сеид Азим Ширвани – величайший мастер, творчески продолжавший традиции классической поэзии в азербайджанской литературе XIX века. В истории развития нашей национальной поэзии он известен как автор тонких, проникновенных, лирических, сатирических, нравственно-просветительских стихотворных повестей и притч, смело критикующий социальные пороки общества, и, наконец, как литературный критик и публицист.

Сеид Азим Ширвани, чье мировоззрение и творчество формировались на передовых традициях классической художественной и философской мысли Востока, поднял жанр газели, имеющий многовековую историю в азербайджанской поэзии, на новый уровень развития в XIX веке. Он был одним из

активных и неутомимых идеологов национально-просветительского движения, основанного М.Ф.Ахундаде, и выдвинул идеалы Разума, Света и Нравственности против невежества и отсталости Средневековья. Сеид Азим также отличался педагогической деятельностью. Он преподавал в Шемахинском городском училище, а также в школе, которую сам открыл, и составлял учебники. В трудах, вошедших в учебники, он уделял большое внимание составлению учебника для детей: «Рабиул-этфаль» (1978) и «Таджул-кутуб» (1893). «Рабиул-этфаль» был предназначен для учащихся старших классов, а «Таджул-кутуб» – для учащихся младших классов. Хотя автору не удалось опубликовать эти учебники, они имели большое значение в истории азербайджанской педагогической мысли. Художественные примеры, вошедшие в них, впоследствии были включены и в книги других авторов учебников. Было рассмотрено историческое значение этих учебников, первый учёт возрастных особенностей детей, привлечение в них избранных примеров из классической и мировой (особенно русской) литературы.

Ключевые слова: С.А.Ширвани, «Рабиул-этфаль», «Таджул-кутуб», педагогическая деятельность, нравственно-дидактические произведения, идеи просветительства, школа, учебник.

Giriş/Introduction

Azərbaycan ədəbiyyatında lirik, satirik və maarifçi şeirləri ilə görkəmli yer tutan şairlərimizdən biri də Seyid Əzim Şirvanidir. Azərbaycanın elm və mədəniyyət ocaqlarından olan Şamaxıda dünyaya göz açan ədib, nəinki öz doğma vətəninə, həmçinin sərhədlərimizdən kənarda da böyük şöhrət qazanmışdır. Şair ilk təhsilini dini məktəblərdə almışdır. Daha sonra isə Yaxın Şərqlin bir sıra şəhərlərini (Bağdadı, Kərbəlanı, Nəcəfi, Kufəni, Məkkəni və s.) gəzmişdir. Seyid Əzim Şirvani gəzdirdiyi yerlərin iqtisadiyyatı, adət-ənənələri ilə bərabər, ədəbi-mədəni həyatı ilə də marqlanmış, bir sıra alim və şairləri ilə görüşüb, onların məclislərində iştirak etmişdir.

Seyid Əzim Şirvani dini təhsil almasına və ruhani ailəsində böyüməsinə baxmayaraq, din xadimlərinin ikiüzlü, yalançı olduqlarını və xalqı cəhalətdə saxladıklarını başa düşür, satirik əsərlərində mollaların, axundların, müctəhidlərin, bir sözlə bütün ruhanilərin iç üzünü açıb tənqid və ifşa edir.

Bədii yaradıcılığa XIX əsrin 50-ci illərində başlayan Seyid Əzim Şirvaninin zəngin ədəbi irsi qalmışdır. Bu irsin içərisində incə lirik şeirlər, kəskin satiralar, maarifçilik ruhunda yazılmış əxlaqi-didaktik əsərlər, bədii nəsr nümunələri, publisist məqalələr və qalın bir ədəbiyyatşünalıq əsəri-təzkirə vardır.

Təqdirəlayiq haldır ki, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəl ustası kimi məşhur olan Seyid Əzim Şirvani, eyni zamanda, əxlaqi-didaktik əsərlər müəllifidir. Onun XIX əsrin 70-80-ci illərində məktəb, əxlaq, tərbiyə, mədəniyyət mövzularında yazdığı şeirlər didaktik poeziyanın gözəl nümunələridir.

Dünyagörüşü etibarilə maarifçi olan Seyid Əzim cəmiyyətin təkamül yolu ilə dəyişib gözəlləşəcəyinə inanır, bundan ötrü insanların mənəvi-əxlaqi kamilləşməsinə

vacib şərt sayırdı. Ona görə də özünün ictimai-pedaqoji və bədii fəaliyyətində elmin, mədəniyyətin təbliğinə, bilikli, tərbiyəli vətəndaşların yetişdirilməsinə xüsusi diqqət verirdi. “*İşgüzar və fədakar insanların yetişdirilməsində tərbiyəyə böyük qiymət verən şair zülmkarlıq, satqınlıq, ikiüzlülük, tamahkarlıq, qorxaqlıq kimi pis əxlaqi sifətləri tənqid etməklə bərabər, gənclərdə mərdlik, fədakarlıq, doğruluq, namuslu olmaq, səxavət və s. nəcib əxlaqi sifətlərin tərbiyə edilməsinə də səy göstərmişdir*” [Mir Bağirov, 1959:39].

Seyid Əzim Şirvani şair olmaqla bərabər işgüzar və istedadlı bir müəllim idi. Azərbaycan pedaqoji tarixində onun böyük mövqeyi vardır. Ədibin uzun illər müəllimlik fəaliyyəti, dünyəvi məktəblər üçün ana dilində dərslik tərtib etməsi, maarifçi şeirlərində təlim və tərbiyəyə aid bir sıra mütərəqqi fikirlər irəli sürməsi, onun pedaqoji fəaliyyətinin əsas sahələrini təşkil edir.

Seyid Əzim Şirvani pedaqoji fəaliyyətə 1869-cu ildən başlamışdır. O, həmin ildə Şamaxıda yeni tipli məktəb açaraq, uşaqlara dərs deməyə başladı. Onun bu məktəbi mollaxanalardan tamamilə fərqlənirdi. Burada ana dilindən başqa fars və rus dili də tədris edilirdi. Ana dili və fars dili dərslərini şair özü aparırdı, rus dilindən isə başqa müəllim dərs deyirdi. Seyid Əzim açdığı məktəbdən heç bir xeyir görmürdü.

Şair bu zaman keçirdiyi maddi çətinliklərə, irticaçı qüvvələrin hücumlarına baxmayaraq ruhdan düşmür, məktəbdarlığı ilə fəxr edirdi. O, müasirlərindən Məmmədəğa Cümriyə göndərdiyi mənzum bir məktubunda məktəb açmasından duyduğu sevinci bildirmişdi:

*Deyiləm müftəxoru kərkəsi murdar tələb,
Mənə öz rəncim olub vasiteyi-nan, Cümri,
Sənətim bir neçə ətfalə olubdur, təlim,
Açmışam sahəti-Şirvanda dəbistan, Cümri* [Şirvani, 2005:141].

Şair fəxr edirdi ki, o, Şamaxının müftəxor bəyləri kimi başqalarının zəhməti hesabına yaşamır, müəllimlik edərək, öz əməyilə yaşayır. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanın görkəmli şairi Mirzə Ələkbər Sabir, məşhur yazıçı və pedaqoq Sultan Məcid Qənizadə və bir sıra başqa yazıçılar məhz onun məktəbində oxumuşdur.

Seyid Əzimin 1869-cu ildə təşkil etdiyi məktəb 1888-ci ilə qədər 19 il davam etmişdir. 1872-ci ildə Şamaxıda ibtidai təhsil alan Mingreliya orta məktəbinin müəllimi Aleksandr Zaxarov 1887-ci ildə Seyid Əzimi şəxsən görmüş və onun məktəbilə tanış olmuşdur [Qasımlı, 1966:403].

Şair həmçinin Şamaxıda fəaliyyətə başlayın yənu üsullu məktəblərdə də dərs demişdir. Həm öz məktəbində, həm də digər məktəblərdə pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olarkən, ədibin qarşılaşdığı ən böyük problem dərslik ilə bağlı olmuşdur.

Seyid Əzim Şirvani pedaqoji fəaliyyətdə olarkən, dünyəvi məktəblərin dərsliklərə böyük ehtiyacı var idi. Mollaxana və mədrəsələrdə dərslik əvəzinə istifadə edilən “Tarixi-Nadir”, “Gülüstən” və “Bustan” azyaşlı uşaqların təlim və tərbiyəsi üçün yaramaz idi.

Yeni tipli məktəblər yeni dərsliklərin tərtib edilməsiini tələb edirdi. Bu cür dərsliklər isə yox dərəcəsində idi.

Gənc nəslin təim və tərbiyəsində məktəbin əvəzsiz rolunu dərk edən Seyid Əzim Şirvani uşaqların təhsil alması üçün zəruri olan, ana dilində dünyəvi elmləri təlim edən dərsliklərin yoxluğuna sakit ürəklə baxa bilmirdi. O bu xüsusda deyirdi:

*Əvvəla, bizdə yox o məktəblər
Ki, berə kəsbi-elmi xalqa səmə, r,
Nə o günə kitablar alan
Ki, ola öz lisanımızda bəyan.
Bizə hasil nə şey olur yoxdan
Ki, itibdir kitabımız çoxdan [Mir Bağirov, 1959:35].*

Açdığı məktəbində yeni tipli dərsliklərlə gənc nəslin təlim tərbiyəsinə başlamaq üçün özü dərslik yaratmaq qərarına gəlir və buna tez bir zamanda nail olur. Şair ilk dərsliyini “Rəbiül-ətfal”ı (“Uşaqların baharı”) 1878-ci ildə tamamlayır. Bu dərslikdən sonra şairin şöhrəti daha da artır. Mürtəce qüvvələrin hücumu isə səngimək bilmirdi. Onu da qeyd edək ki, həmin dərsliyə daxil olan bu əsərlərin bir qismi mənzum hekayə, başqa qismi isə təmsil formasında yazılmışdır. Onların bir hissəsi şairin özünün şəxsi həyat təcrübələr, gördüyü, şahid olduğu hadisələr əsasında yazılmış, ikinci hissəsi isə Şərq klassik sənətkarlarının yaradıcılığından, xüsusilə Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi”, Sədinin “Gülüstan” və “Bustan” əsərlərindən təbdil və tərcümə edillmişdir.

Kitabın “Dibaçə”sində dərsliyin məqsəd və məzmunu haqqında geniş məlumat verilmişdir. Bu dərslik “Dibaçə”dən əlavə “Başlangıç”, “Peyğəmbərin tərifı”, “Nazimin ifadəsi”, “Kitabın yazılma səbəbi” kimi geniş hadisəsindən, “Mircəfərə xitab”, “Oğluma xitab”, “Oğluma nəsihət” başlıqları altında iyirmi beş fəsildən ibarətdir. “*Rəbiül-ətfal*”da *həmçinin, müəllim və alimlərin həyatından götürülmüş “Məktəbli ilə müəllim əhvalatı”, “Şagirdlərin müəllimə kələk gəlmələri” və sair yumoristlik hekayələr də vardır [Xəlil, 2011:78].*

Klassik ədəbi ənənələrdən yaradıcı surətdə bəhrələnən şair hər bölməni oğluna müraciətlə etik məsələlərə dair baxışlarını ifadə edən öyüd və nəsihətlərlə başlayır. Burada onun əxlaqi görüşlərinin əsas tezləri ifadə olunur. Hər bir öyüd və nəsihətin məzmunu və ideyasını həyatdan, Şərq, o cümlədən Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatından ustalıqla seçilmiş süjetlər vasitəsilə əyaniləşdirir. Öyüd və nəsihətlərin münasib hekayə və təmsillərlə müşayiət olunması, birinin digərinin tamamlaması fəsillərin məzmunun bir tamlıq və bütövlük aşılayır.

“Rəbiül-ətfal” məcmuəsinin tərtibi prinsipi onun janr və pafos əlvanlığını təmin etmişdir. Öyüd və nəsihətlərdə irəli sürülmüş fikirlərin uşaqlar tərəfindən mənimsənilməsini asanlaşdırmaq məqsədilə əyaniləşdirilməsi şairi mənzum hekayə, təmsil, hədis və s. ədəbi formalara, lirik, satirik, və didaktik pafosa gətirib çıxarmışdır. Bu və ya digər ideyanın müxtəlif formalarda ifadəsi, didaktik pafosun tez-tez lirik və

satirik pafosla əvəz olunması məcmuəni yeknəsəqlikdən qurtarır, uşaqlarda müəəliyə marağı qüvvətləndirir” [Şirvani, 1990:15].

Seyid Əzimin öyüd və nəsihətlərinin mövzu dairəsi, müəllifin toxunduğu sosial-etik problemlər geniş idi. Bu əsərlərdə gənclərə hər cür lazımlı və dəyərli məsləhətlər verildirdi: tənəblə olma, əməyi, zəhməti sev, ağıllı və tədbirli ol, elm öyrən, özünə peşə seç, sənət qazan, pis əməllər dalınca getmə, fırıldaqçı, bədxah adamlarla yoldaşlıq etmə, zərərli işlərdən uzaq ol, dostluqda, yoldaşlıqda etibarlı ol, sədaqəti, vəfanı, ilqarı unutma, yalan danışma, faydalı işlər gör və s. Bu fikirləri şair quru mühakimə, soyuq, cansıxıcı nəsihət şəklində deyil, yaddaqalan əhvalatlar danışmaqla, atalar sözü və məsəllərdən istifadə etməklə, yaxud ibrətamiz həyatı misallar çəkməklə təlqin edir. Bu öyüd və nəsihətlərin mərkəzində dünyanın isti-soyuğundan keçmiş, zəngin həyat təcübəsi olan müdrik bir insan-Ata surəti dayanır. Dövrünün bir çox qayğılarından, fələyin gərdişindən xəbərdar olan bu dünya görmüş insan öz gördükləri əsasında gənc nəsllə nəyin pis, nəyin yaxşı, hansı sifətin gözəl, hansının isə çirkin, eybəcər olduğunu başa salır.

Prototipi Seyid Əzimin özü olan həmin Ata öyüd və nəsihətlərini oğluna (Mir Cəfərə) müraciətlə başlayır. Lakin şairin xitab etdiyi Mir Cəfər bir nəfər şəxs deyil. O, hələ dünyanın bərk-boşuna düşməmiş, həyatın eniş-yoxuşlarından keçməmiş, təcrübəsiz gənclərin ümumiləşdirilmiş surətdir ki, sənətkar onun timsalında əsasən gənc nəsllə, ümumiyyətlə bütün insanlara müraciət edir.

S.Ə.Şirvani öyüd və nəsihətlərində təbliğ etdiyi əxlaqi-didaktik fikirləri təmsillərində davam etdirir. “Rəbiül-ətfal” dərslində toplanmış həmin təmsillər bunlardır: “Xoruz və Çaqqal”, “Qaz və Durna”, “Ayı və Siçan”, “Aslan və iki öküz”, “Dəvə ilə Eşşəyin yol getməsi” (Şair bu əsərə ad verməmiş, sadəcə “Təmsil” adlandırmışdır), “Aslan və Qarışqa”, “Dəvə və balası”, “İtlə pişiyin söhbəti”, “Siçan və balası”, “Eşşək və arılar”, “Siçan və Pişik”.

Bu təmsillərin bəziləri tərcümə və iqtibas, bəziləri isə orijinal əsərlərdir. Onların əsas məzmununu avamlıqla mübarizə, sənətdə kamillik, zəhmətsevərlik, dostluqda sədaqət, birlik ideyaları təşkil edir. Şair təsvir etsiyi əhvalatları müasir tərbiyə problemləri ilə əlaqələndirərək, uşaqlarda gözəl əxlaqi keyfiyyətlər yaratmaq məqsədi izləyir.

“Rəbiül-ətfal”ın tərtibi prinsipini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. S.Ə.Şirvaninin nəzm və nəsr şəklində yazdığı hekayə və təmsillər, öyüdlər, satirik, şeirlər;
2. Nizami və Füzulinin fars dilindən yazılmış əsərlərindən tərcümələr;
3. Molla Nəsrəddin lətifələri, xalq nağılı və rəvayətlərindən nümunələr;
4. Rus yazıçıları İ.A.Krılov və İ.İ.Dmitriyevin təmsillərindən tərcümələr.

Yuxarı sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulmuş bu dərsləyi, çox təəssüf olsun ki, müəllif nəşr etdirə bilməmişdir. Seyid Əzim bu müntəxabata daxil etdiyi öyüd və mənzum hekayələrindən bir neçəsini “Ökinçi” qəzetinə göndərərək çap etdirə bilmişdir.

Seyid Əzim ilk dəfə olaraq dərslərimizə rus yazıçılarının əsərlərindən Azərbaycan dilində nümunələr daxil edərək, şagirdləri rus yazıçılarının yaradıcılığı ilə az-çox tanış edə bilmişdir.

“Tacül-kütub” Seyid Əzimin tərtib etdiyi ikinci dərslidir. Şair bu dərsləyi öz məktəbində təhsil alan birinci sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutmuşdur. “Seyid Əzim Şirvani tərtib etdiyi “Tacül-kütub”u “Rəbiül-ətfal”a birləşdirərək “Müntəxəbat” adı altında nəşr etdirməyə cəhd edir. “Müntəxəbat”ın birinci hissəsini “Tacül-kütub”, ikinci hissəsini isə “Rəbiül-ətfal” adlandırmışdır” [Xəlil, 2011:79]. Həmin müntəxəbatın müqəddiməsində o yazırdı: “Badkubə quberniyasının Şamaxı uyezдинin məclis və millət məktəbxanələrində müəllim olduğum əyyami-sələfdə təsnif və tərtib olan kitablara didəitənnüm ilə mülahizə və mütaliə qıldım və gördüm ki, sahib-qüvvə olan müsənniflər taqazai-vəxtə görə öz təsnifatların bir növ ibarət və işarəti-qəlizə və bir günə kinayət və istiarati-rətiqə ilə tərtib ediblər ki, nəinki şagirdlər, bəlkə bir para müəllimlər dəxi mənasını idrak və istinbatdan acizdirlər. Fəlihəza bu xeyirxah dövləti-Rusiyyə və bu bəndəi-Rusiyyəh bu dövləti-əbəd şövkəti ədai-hüsni-xidmət və aləmi insaniyyətdə hüsniyyəti üçün bu kitabı Azərbaycan dilində ki, əksər biladi-Qafqazda məlumdur, bir para hekayəti-qəribə və rəvayəti-əcibələrdən cəm edib, ərbabi-kəmalə pişnəhad edirəm ki, şagirdlər üçün mənasının fəhmi və ibarəsinin təhriri asan olub, fəidəsindən bəhrəyab olalar” [Mir Bağirov, 1959:42].

Müntəxəbatın müqəddiməsində verilən məlumatdan göründüyü kimi, Seyid Əzim mövcud olan dərsləklərin nəinki şagirdlər, hətta müəllimlər üçün də anlaşılmaz olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycan dilində asan ibarələr ilə dərsləklər yaratmaq məqsədilə bu kitabı tərtib etmişdir. Müqəddimədə Seyid Əzim çox haqlı olaraq hələ o zaman xalqımızın dilini Azərbaycan dili adlandırmışdır. 1883-cü il mart ayının 15-də o, rus çarı III Aleksandrın başına tac qoyulan gündə müntəxəbatın tərtibini qurtarmış və adını “Tacül-kütub” qoymuşdur.

Seyid Əzim Şirvani tərtib etdiyi bu müntəxəbatın birinci fəslini Şirvanın coğrafi vəziyyəti və tarixi haqqında qısa məlumatla başlayaraq, Şirvan şairlərinin həyatı haqqında yığcam məlumat və əsərlərindən bəzi nümunələr vermişdir. Bu fəsildə verilən məlumatdan müəllifin məqsədi şagirdləri Şirvanın tarixi, coğrafi vəziyyəti və burada yetişən şairlərlə tanış etməkdən ibarət olmuşdur. Seyid Əzim Şirvan vilayətinin coğrafi vəziyyətindən bəhs edərək yazır: “Şirvan və onun sərhəddi kənarı-rudxanəyi-Kür və şimalən babiləvvəbi-Dərbənddir ki, İskəndər Zülqərneyi banisi olubdur. Şirvanın bir sərhəddi dəryayi-Xəzərdir və qərbən vilayəti-Şəkidir. Dərbənd, Quba, Badkubə, Səlyan, Belakan, Şamaxı və Şəki bu vilayətlər şirvanşahdır və Şamaxı bu vilayətlərin savadi-əzəmi olublar” [Mir Bağirov, 1959:43].

“Tacül-kütub”un II fəslinə daxil edilən əsərlərin tərtibi aşağıdakı şəkildə aparılmışdır:

1. Nizami və Sədidən nəsrə tərcümələr;
2. Çox sadə bir dildə yazılmış hekayə və təmsillər;

3. Makedoniyalı İskəndər haqqında nağıllar;

4. Molla Nəsrəddin lətifələrindən parçalar.

Dərslik azyaşlı uşaqlar üçün tərtib edildiyindən, burada verilən hekayə və təmsillər dilcə sadə olub, şagirdlərin bilik səviyyəsinə tamamilə uyğundur. Seyid Əzim Şirvani burada çətin ərəb və fars sözlərindən mümkün qədər qaçmağa çalışmışdır. O, bəzən çətin sözlər işlədirsə də, mötərizə içərisində həmin sözün tərcüməsini də vermişdir.

Gənclərin hələ uşaq yaşlarından dahi şair Nizami Gəncəvinin əsərləri ilə tanış etmək məqsədilə, o, tərtib etdiyi müntəxabatda onun “İskəndərnamə” və “Məxzənül-əsrar” poemalarından tərcümələr vermişdir.

X.Məmmədov “Tacül-kütub”un qarşısında duran konkret vəzifələri göstərmişdir. Onları aşağıdakı şəkildə qruplaşdıraraq daha məqsədə uyğun olar:

1. Uşaqların şüuruna və ağılna təsir göstərmək yolu ilə onlara zəruri olan bir sıra etik-əxlaqi keyfiyyətləri aşılamaq;

2. Ümumbəşəri ruhda tərbiyə olunmalarını təmin etmək [Şirvani, 1990:17].

Onun öz dərsliklərinə daxil etdiyi əsərlər bədii dəyərə yüksək olub, şagirdlərdə keçmiş cəmiyyətə tənqidi münasibət, xalq işinə sədaqət, irticaçı qüvvələrə nifrət aşılayan bədii nümunələrdir. Bu dərsliklərin tərtibində tərbiyəedici təlim prinsipinə riayət edilmişdir. Müəllif başqa şairlərin əsərlərindən nümunələr seçib, dərsliklərə daxil edərkən, çox diqqətli olmuş, hər şeydən əvvəl onların tərbiyəvi əhəmiyyətini nəzərə almışdır. Məsələn: onun rus təmsilçisi İ.İ.Dmitriyevin “Dünyadan xəbərsiz siçan balası” təmsilini tərtib etdiyi müntəxabata daxil etməsi təsadüfi deyildir. Böyük rus tənqidçisi V.Q.Belinski İ.İ.Dmitriyevin “Dünyadan xəbərsiz siçan balası” təmsilini tərbiyəvi əhəmiyyətinə görə bəyənərək, məqaləsinə köçürmüş və bütün oxuculara onu əzbərləməyi məsləhət görmüşdü [Mir Bağirov, 1959:45]. Seyid Əzim də məhz bu nöqteyi-nəzərdən həmin təmsili Azərbaycan dilinə tərcümə edərək öz dərsliyinə daxil etmişdir.

“S.Ə.Şirvani öz yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatına daha çox yer vermişdir. Onun uşaqların mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi üçün qələmə aldığı maarifçi şeirləri, öyüd və nəsihətləri, təmsilləri, mənzum nağıl və hekayələri milli uşaq ədəbiyyatımızı zənginləşdirən qiymətli əsərlər kimi diqqəti cəlb edir. Şairin bu janrlarda qələmə aldığı əsərlərini onun romantizmdən realizmə doğru inkişaf mərhələsi kimi qəbul etsək daha düzgün olardı” [Əsgərli, 2009:40].

Dövrü üçün çox böyük tarixi əhəmiyyətə malik olan, S.Ə.Şirvaniyə böyük zəhmət hesabına başa gələn bu dərslikləri, müəllif, çox təəssüflər olsun ki, nəşr etdirə bilmədi. “Yalnız 1895-ci ildə “Rəbiül-ətfal” ilk dəfə “Divan” adı altında Tiflis və Təbriz şəhərlərində Hacı Zeynalabdin Tağıyevin təşəbbüsü ilə çap olunmuşdur” [Xəlil, 2011:79].

Nəticə/Conclusion

Seyid Əzim Şirvaninin pedaqoji və elmi fəaliyyəti, onu bizə Azərbaycan mədəniyyəti tarixində böyük xidmətləri olan zəngin biliyə malik insan kimi tanıdır. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatını zənginləşdirən bir-birindən dəyərli əsərləri, bu gün də

aktuallığını qoruyub saxlayır. Folklardan, klassik irsimizdən qidalanan “Rəbiül-ətal” və “Tacül-kütub”a dərslikləri indi də öz didaktik və estetik əhəmiyyətini itirməmişdir.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Əsgərli, F. (20.09). Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının mərhələli inkişafı. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı. – 435 s.
2. Xəlil Z., Əsgərli F. (2011). Uşaq ədəbiyyatı. Ali və orta ixtisas məktəb tələbələri üçün dərslik. – Bakı: ADPU-nun nəşri. – 498 s.
3. Qasımzadə, F. (1966). XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: “Maarif” nəşriyyatı. – 488 s.
4. Mir Bağirov, K. (1959). Seyid Əzim Şirvani. – Bakı: Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı. – 238 s.
5. Namazov, Q. (2007). Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı. – 444 s.
6. Şirvani, S.Ə. (1990). Seçilmiş əsərləri. – Bakı: “Maarif” nəşriyyatı. – 224 s.
7. Şirvani, S.Ə. (2005). Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, II cild. – Bakı: “Avrasiya press”. – 384 s.
8. Şirvani, S.Ə. (2005). Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, III cild. – Bakı: “Avrasiya press”. – 288 s.

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	<i>19.09.2025</i>
<i>Qəbul edilib</i>	<i>05.10.2025</i>
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	<i>Nazilə Abdullazadə</i>
<i>pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent</i>	